

Kommišuvnna ja eanetlohkoálbmoga ipmárdus soabadeamis

Eva Josefsen · Amalie Drage Habbestad
Else Grete Broderstad
UiT

Čoahkkáigeassu

Soabadeapmi lea guovddáš doaba servodatságastallamis Duohtavuođa- ja soabadankommišuvnna raportta birra ja Stuoradikki namuhuvvon raportta gieđahallamis. Juo Stuoradikki mandáhtas kommišuvdnii lea soabadeapmi oassin kommišuvnna oanehisnamas, “Duohtavuođa- ja soabadankommišuvdna”. Kommišuvnna guorahallan galggai duddjot vuođu soabadeapmái gaskal sápmelaččaid, kvenaid/vuovdesuopmelaččaid ja eanetlohkoálbmoga.

Gažaldat maid jearrat dán artihkkalis lea, oktiivástideaba go kommišuvnna ja eanetlohkoálbmoga ipmárdus soabadeamis, gažaldat mii digaštallojuvvo perspektiivvain main soabadeapmi lea vuoiggalašvuohta.

Artihkal váldá ovdan iešguđetlágan perspektiivvaid soabadeami hárrái, go ipmirduvvo máhcaheaddji vuoiggalašvuohtan, vuoiggalašvuohtan mii lea dohkkeheaddji dahje positiiva sierrameannudeapmin, ja vuogádatrievdadeaddji vuoiggalašvuohtan. Mii digaštallat makkár perspektiivvat soabadandoahpagis bohtet ovdan kommišuvnna raporttas ovtta bealis, ja eanetlohkoálbmogis fas nuppi bealis.

Gávdnat belohahkii oktiivástideami Duohtavuođa- ja soabadankommišuvnna ja eanetlohkoálbmoga ipmárdusain go lea sáhka das, mii lea mihtilmas servodagas gos leat soabadan, deattuhettiin symbolalaš dimenšuvnna maid ándagassii átnun (ja ándagassii addin) siskkilda. Dasto oktiivástida kommišuvnna luohttámuša ja duohtavuođa deattuheapmi unnán eanetlohkoálbmoga ipmárdusain. Unnán vuhtto aŋkke čielga definišuvdna soabadandoahpagis, dahje ipmárdus soabadeamis iešguđetlágan aspeaktan vuoiggalašvuođas čadnon dáruiduhttinpolitihka loahppameannudeapmái.

Govva: Sámi allaskuvla

2.1 Álgu

Sártnistis Sámediggái 1997:s nannii Gonagas Harald V nannii ahte Norgga stáhta lea vuođđuduvvon guovtti álbmoga eatnamiidda - dáčča ja sápmelačča. Viidásit šállošii son "dan vearrivuođa maid Norgga stáhta ovdal lei dagahan sámi álbmogii garra dáruiduhttinpolitihka bokte" (Det norske kongehus 1997). Goasii 20 jagi maŋŋil, jagis 2015, ovddidii Sámediggi gáibádusa ráđđehussii ásahit duohtavuođakommišuvnna man mihttun galggai leat loahppameannudit internáhttaskuvllaid, ja geahčča movt stáhta struktuvrrat ledje geavahuvvon dáruiduhttinpolitihka olis. Ráđđehus hilggui dán gáibádusa, mii mielddisbuvttii ahte Stuorradiggi 2018:s mearridii ásahit oktasaš Duohtavuođa- ja soabadankommišuvnna sihke sápmelačča ja kvenaid/norggasuopmelačča várás.

Kommišuvdna geigii iežas raportta 2023:s. Jagis 2024 meannudii Stuorradiggi kommišuvdnaraportta, ja dasto dagai 17-čuoggásaš mearrádusa mas lei ándagassii átnun ja 16 čuoggá mat gieđahalle giela, kultuvrra ja dieđuid. Stuorradikki Duohtavuođa- ja soabadankommišuvnna (DSK/SFK) ásaheami bokte, ja dán raportta meannudeami bokte, lea doaba soabadeapmi [1] šaddan oassin stáhta eamiálbmot- ja unnitlohkopolitihkas (SFK 2023, Innst. 30 S (2024–2025)).

Soabadeapmi lei guovddáš dimenšuvdna dan barggus maid Stuorradiggi attii *Kommisjonen for å granske fornorskingspolitikk og urett overfor samer, kvener og norskfinner (sannhets- og forsoningskommisjonen)* nammasaš kommišuvdnii go nammaduvvui 2018:s (Innst. 408 S (2017-2018). Kommišuvnna raporttas 'Duohtavuohta ja soabadeapmi – vuođđu čielggadit dáruiduhttinpolitihka ja vearrivuođa sápmelačča, kvenaid/norggasuopmelačča ja vuovdesuopmelačča vuostá', mii geigejuvvui geassemánus 2023, namahuvvo doaba sierra kapihttaliin soabadeami ja soabadandoaibmabijuid birra (SFK 2023, ss. 630-658). Skábmamánus 2024 meannudii Stuoradiggi raportta. Dan oktavuođas dovddaha bearráigeahčča- ja vuođđudanlávdegoddi garra dáhtu, " (..) ahte ášši árvalus lea álgu systemáhtalaš ja ulbmillaš bargui njulget vearrivuođaid, savihit háviid ja oktasaš máhttovuođu ja soabadeami doaibmabijuid bokte dahkat vejolažžan ođđa buolvvaide eallit bahča jurdagiid haga joavkkuid gaskkas" (Innst. 30 S (2024-2025), side 81). Sihke dán sitáhtas, Stuorradikki mandáhtas kommišuvdnii, ja kommišuvnna almmolaš namas (SFK 2023, s 108-109), čadnojuvvo soabadeapmi dan historjjálaš vearrivuhtii maid dáruiduhttinpolitihkka dagahii.

Máŋgalogi jagi leat duohtavuođa- ja soabadankommišuvnnat nammaduvvon ollu sajiin máilmmis. Dakkár kommišuvnnat eai leat aŋkke seammaláganat. Dás mii earuhit ođđa ja boares demokratiijaid kommišuvnnaid. Ođđa demokratiijat sáhttet šaddat ovdamearkka dihte maŋŋel go riika lea leamaš soađis dahje vásihan earálágan veahkaválddálaš ráđđenvugiid duođalaš olmmošvuoigatvuođaid rihkkumiiguin. Dakkár diliin lea riika ásahan iežas ođđa demokratiijan.

[1] Sátnegirjjiin soabadeapmi definerejuvvo soabahussan, ustitvuođa máhcaheapmin, heivehit jurdagiid, fáktadieđuid dahje oainnuid nu vai sáhttet ovttas gávdnot almmá hástaleami haga (gč. ovdamearkka Det norske akademis ordbok, https://naob.no/ordbok/forsoning ja Oxford English Dictionary, https://www.oed.com/)

Duohtavuođa- ja soabadankommišuvnnaid álggaheamit lea oassin ođđa demokratiijaid riektečielggademiin ja dáhtus nannet demokratiija ja riektestáhta. Vuolggasajiin dáhpáhusain mat eai leat registrerejuvvon eaige arkiverejuvvon, ja mat muđui livčče báhcán čihkosii, galget olbmuid muitalusat rihkuslaš daguid birra; veahkaválddálašvuođas, illasteamis ja eará vearrivuođain, leat mielde buktimin dieđu almmolašvuhtii das mii lea dáhpáhuvvan. Dan bokte ásahuvvo oktasaš duohtavuohta maid olles álbmot iešguđet láđje lea vásihan. Soabadeapmi dakkár diliin gohčoduvvo fágalaš oktavuođain *transitional justice* dahje nuppástusvuoiggalašvuohtan (Hayner 2010). Dat mearkkaša ahte soabadeapmi galgá sihkkarastit ahte rievdamis soađis ja/dahje diktatuvrras ja autoritehtalaš stivrejumis demokratiijii ásahuvvo oktasaš ipmárdus vássánáiggi veahkaválđima birra álbmogis maid ovddeš veahkaválddálaš ráđđejeaddjit geahččaledje čiegadit. Ođđa riekteortnet ja stáhta ásahusaid váldi galgá sihkkarastojuvvot. Ulbmilin lea hukset álbmotlaš legitimitehta ja doarjaga vai ođđa demokráhtalaš stáhta galgá seailut ja nannejuvvot.

Nu ii leat sajáiduvvan demokratiijain, nugo Norggas, Ruoŧas, Suomas ja Kanadas. Dáin riikkain leat eamiálbmogat ja minoriteahtat gillán historjjálaš vearrivuođain maid juo bures sajáiduvvan stáhtat riektestáhtalaš vuogádagaiguin leat dahkan. Dás lea demokráhtalaš stáhta ieš dahkan vearrivuođaid joavkkuide álbmogis, sihke norpmaid bokte ja servodaga válljejuvvon politihkkáriid ja eará guovddáš oaivilovddasteddjiid dohkkehuvvon politihkain, ja go almmolaš hálddašeapmi lea čađahan dáid mearrádusaid ja norpmaid. Dás lea demokráhtalaš stáhta historjjálaš muitalus homogena stáhtas ja rasisttalaš ipmárdus iešguđetlágan olbmuin ja kultuvrrain dávjá áššáiguoskevaš historjjálaš čilgehussan, čilgehusat mat dađistaga leat “šaddan diehttelassan” sihke formálalaš vuogádagain ja guovddáš árvovuogádagain. Dáruiduhttinpolitihka vearrivuođa sáhttá dás duođaštit arkiivvaid ja čálalaš materiálaid bokte, ja muitalusat fas bealisteaset leat veahkkin buktime ovdamearkkaid vuogádatlaš vearrivuođain, mat leat mearriduvvon politihkas ja hálddašeami johtuibidjamis. Dakkár rámma siskkobealde ovddiduvvo gáibádus ásahit vuoiggalašvuođa, mas soabadeapmi ii dušše čatnas historjjálaš, muhto maiddái dálá vearrivuođaide, nu go vuogádatlaš vealaheapmái, vuogádatlaš birzzeheapmái, dahje giela ja kultuvrra goarideapmái, ja álgoálbmogiid hárrái, árbevirolaš eananguovlluid koloniseremii.

Mii jearrat:

1. Oktiivástideaba go DSK ipmárdus soabadeamis ja eanetlohkoálbmoga ipmárdus *soabadeapmi* doahpagis?
2. Makkár lágan vuoiggalašvuođaid ovddastit dát ipmárdusat?

Dán artihkkalis čalmmustahttit soabadandoahpaga. Álgit artihkkala dáhtavuođu čilgemiin. Dasto váldit ovdan iešguđet lágan perspektiivvaid mat veahkehit ipmirdit dán doahpaga ja movt dan sáhttá ipmirdit fágalaš-analyhtalaš doaban. Maŋŋel go leat čilgen guokte doahpaga - vearrivuohta ja soabadeapmi - Stuorradikki mandáhtas kommišuvdnii, de geahčadit movt soabadeapmi ipmirduvvo raporttas ja movt álbmot muđui ipmirda soabadeami.

Loahpageahčen digaštallat, oktiivástideaba go dat goabbatlágan ipmárdusat ja man ládje, ja makkár mearkkašupmi sáhttá das leat jus soabadeapmi árgabeaivválaš doaban ja soabadeapmi ámmátlaš doaban eaba oktiivástit. Loahpas mii digaštallat movt iešguđetlágan lahkonanvugiid soabadandoahpagii sáhttá geahččat eamiálbmogiid vuoigatvuođagáibádusaid vuođul.

2.2 Dáhtavuođđu ja bargovuohki

Dán artihkkalis lea mis guovttesuorat dáhtavuođđu.

Mii čađahit kvalitatiiva vugiin Duohtavuođa- ja soabadankommišuvnna ipmárdusa soabadeamis, nu go ovdanboahtá kommišuvnna raporttas Stuoradiggái, ja deattuhit erenoamážit kapihtal 25 *Et mer forsonet samfunn* ja kapihtal 26 *Tiltak*.

Kvantitatiiva oassi artihkkalis viežžá dáhtamateriála ovtta dan viđa jearahallaniskkadeamis mat leat dahkkojuvvon eanetlohkoálbmogiin áigodagas 2021-2023,[2] ja čohkkejuvvui 2022 miessemánus/geassemánus. Atnit dieđuid dáčča oassálastimis soabadeami olis, nappo galgá go dáčča leat rolla soabadanbarggus (geahča tabealla 1 vuollelis). Vástideaddjit bovdejuvvojedje maiddái čállit teavstta das maid jurddašedje go gulle sáni "soabadeapmi". Ii lean makkárge ráddjejupmi das movt dán gažaldahkii sáhtii vástidit. Muhtumat atne ovtta dahje eanet čoavddasániid, ja earát fas čilgejedje vuđoleappot (geahča tabealla 2 vuollelis). Vástideaddji sáhttá atnán ollu dáin sániin vástádusastis. Muhtun vástideaddjit leat čállán dušše ovtta sáni, soapmásat leat čállán máŋga čoavddasáni, ja earát leat fas čállán ovtta dahje máŋga olles cealkaga. Dat mearkkaša ahte vástádusat eai soaitte leat vuođuštuvvon. Muhto seammás sáhttá maiddái ovttaskas sánis leat oaivilsisdoallu maid sáhttá dulkot.

Go dát diehtomateriála eanemusat sisttisdoallá vástideaddjiid eanetlohkoálbmogis, de atnit dan doahpaga. Mii eat hilggo dan ahte sullasaš iskkadeamis, mii lei oaivvilduvvot unnitlohkoálbmogiidda, lei responsa sáhttit juohkásit seamma ládje, muhto dan birra mis eai leat dieđut. Diehtomateriála anonymiserejuvvui ovdal go UiT oačču beassama materiálii.

Mii leat dahkan temáhtalaš analysa dáhtain, mas leat lohkan dihto sániid mat gávdnojedje materiálas (Braun & Clarke 2006). Leat ráhkadan kodaid ja kategoriijaid dihto sániid ja cealkagiid vuođul mat ledje geavahuvvon teakstavástádusain. Daid leat máŋgga geardde geahčadan. Dan maŋŋel geavaheimmet ChatUiT[3] doarjjareaidun. Ulbmil lei geahččat ledje go oktiivástideamit dahje spiehkasteamit rabas teakstavástádusaid tematiseremis

[2] Jearahallaniskkadeapmi čađahuvvui viđa vuorus, oassin dutkanprošeavttas TRUCOM (2020-2024, gč. https://uit.no/project/trucom_no) UiT Norgga árktalaš universitehtas, ja dan čađahii Bergena universitehta Digscore. Go Digscore lea panela, de jearahallojuvvojedje seamma vástideaddjit dain iešguđet vuoruin. Vástideaddjit ledje sahtedohko bestejuvvon panelii, ja dahke dasto representatiiva lávdegotti (N=2000) Norgga álbmogis. Dán artihkkalis atnit nuppi vuoru dáhtáid mii loahpahuvvui geassemánus 2022.

[3] chat.uit.no geavahuvvui 18.04.2026. Dáhta mii biddjojuvvo sisa ii sestojuvvo iige juhkkojuvvo. Bálvalus lea dušše olámuttus UiT studeanttaide ja bargiide.

min manuála čađaheami ja ChatUiT barggu gaskkas. ChatUiT geavahuvvui várrugasat, danin go dakkár digitála veahkkeneavvut eai soaitte vuhtiiváldit dáhtamateriála kultuvrralaš konteavstta. Mii fuomášuhttit ahte árvvoštallamat, maid mii leat dahkan dán artihkkalis go lea sáhka fáttáid válljemis materiálas, dan leat dahkan artihkkala dutkangažaldaga vuođul. Earát sáhttet válljet ja deattuhit eará beliid dán materiálas.

2.3 Vearrivuohta ja vuoiggalašvuohta

Stuorradikki mandáhtas Duohtavuođa- ja soabadankommišuvdnii boahtá ovdan ahte bargogohčču lei earet eará "dahkat vuođu joatkevaš soabadeapmái gaskal sápmelačča, kvenaid/norggasuopmelačča ja eanetlohkoálbmoga" (SFK 2023, s 109). Almmolaš namman šattai Kommisjonen for å granske fornorskingspolitikk og urett overfor samer, kvener og norskfinner (sannhets- og forsoningskommisjonen). Vearrivuohta (urett) doahpaga sáhttá maiddái gávdnat Stuorradikki mandáhtas kommišuvdnii, go dáruiduhttinpolitihkka ja dan čuovvumušat čilgejuvvojedje. Mandáhta čujuhii viidáseappot ahte dát vearrivuohta lea maiddái váikkuhan majoritehtaálbmoga oainnuide sápmelačča ja nationála unnitlohkoálbmogiid ektui (SFK 2023, s 109).

Kommišuvdna ipmirda vearrivuohta doahpaga goatnjedeappo doaban go dáruiduhttinpolitihkka, muhto guoskkaha dušše muhtun muddui movt vearrivuohta doahpaga sáhttá ipmirdit. Baicca celkojuvvo ahte dáruiduhttinpolitihkka lei vearrivuohta, ahte gávdnojit iešguđetlágan historjjálaš vearrivuođat ekonomalaš, politihkalaš, identitehtii gullevaš ja psykologalaš hámis, ja ahte joavkkut kommišuvnna mandáhtas leat gillán iešguđetlágan vearrivuođaid (SFK 2023, s 117). Kommišuvnna raporttas (2023) geavahuvvojit iešguđetlágan variašuvnnat 'vearrivuohta' sánis oktiibuot 221 geardde. Raportta kapihttalis 11.2 «Utvalgte personlige historier» geavahuvvojit sánit vearrivuohta ja vuoigatmeahttunvuohta (urettferdighet) 13 geardde. Raportta kapihttalis soabadeami birra (SFK 2023, s. 630-637) lea «vearrivuohta» adnon 16 geardde, go čujuhuvvo juoga masa mii lea dahkkon dahje vásihuvvon, man ovddas lea bivdojuvvon ándagassii, mii lea eastaduvvon dahje man birra soaitá juoidá diehtit. Dáruiduhttinpolitihka birra dadjá kommišuvdna ná, "1920-logu álggu rájes gitta 1930-logu rádjái lei dáruiduhttinpolitihkka fámu ja viidodaga dáfus ollisleamos dásistis. 1920-logu gaskkamuttus lei dáruiduhttinpolitihkka siskálastojuvvon eanas servodatsurggiide" (SFK 2023, s. 252), čilgehus mii sáhttá ipmirduvvot vearrivuohtan dahje vuoigatmeahttunvuohtan mii lea biddjojuvvon vuogádahkii. Vearrivuođa vuostálasvuohta, namalassii vuoiggalašvuohta (rett(ferdighet)) ii digaštallojuvvo raporttas. Sátni vuoiggalašvuohta (rettferdighet) namuhuvvo baicca guđa geardde raporttas, ja dain lea okte kapihttalis soabadeami birra, ja dalle servodatlaš oktasašárvun (SFK 2023, s. 632).

Vaikko kommišuvdna ii leat digaštallan sániid vearrivuođa, vuoigatmeahttunvuođa iige vuoiggalašvuođa doaban[4] fágalaš definerejuvvon ráddjejumiin ja sisdoaluin,

[4] Raporttas lea okta oassekapihtal mii válddahallá vearrivuođa doahpaga (kapihtal 2.4.5). Kommišuvdna ii namut maid doaba sáhttá sisttisdoallat, muhto cealká ahte doahpaga ferte "geahčča daid konkrehta gažaldagaid olis mat gieđahallojuvvojit viidáseappot raporttas". (SFK 2023, side 117).

de leat stuorit dutkanárbevierus ráhkaduvvon fágalaš buvttut dáid doahpagiid birra. Mii čujuhit dás Catherine Lui (namuhuvvon Eisenbergas 2018, s. 23) gii ipmirda vearrivuođa vuorrováikkuhuslaš (interaksjonell) ja struktuvrralaš vearrivuohtan. Vuorrováikkuhuslaš vearri analysere sosiála ovttasdoaibmama gaskal gillájeaddji ja veagalváldi, ja struktuvrralaš vearrivuohta ges atná vuolggasadjin vuollálas sosiála, politihkalaš ja ekonomalaš struktuvrraid, ja dan movt dominánsa, ávkkástallan ja marginaliseren sáhttet fas gávdnot struktuvrrain ja proseassain mat leat oassin ásahusain, diskurssain ja geavadagain (Lu Eisenbergas 2018, s. 25). Lea maiddái dehálaš fuomášit ahte Lu oaivvilda ahte jus fátmmasta struktuvrralaš ipmárdusa vearrivuođas de lea veahkkin unnideame riskka ahte vearrivuohta ipmirduvvo dakkárin mii lea historjjálaččat gáidan (Lu Eisenbergas 2018, s. 26).

Fágagirjjálašvuođas leat moanat perspektiivvat vuoiggalašvuođa birra. Earet eará lea mávssaheaddji vuoiggalašvuohta (retributive justice) mii deattuha mávssaheami ja ráŋggáštusa, ja dássenvuoiggalašvuohta (redistributive justice) mii ipmirduvvo sosiála vuoiggalašvuohtan, mii ovdamearkka dihte gávdno čálgostáhtain, namalassii servodaga buriid, nođiid, vejolašvuođaid ja riggodagaid vuoiggalaš individuála juohkin. Dát vuoiggalašvuođahámit eai deattut kollektiivvalaš dimenšuvnna maid kommišuvnnat sajáiduvvan demokráhtalaš stáhtain fertejit váldit vuhtii eamiálbmogiid ja minoriteahtaid ektui, ja danin eai adno dán artihkkalis. Vuoiggalašvuođahápmi mii kommišuvnna raporttas namuhuvvo lea nuppástusvuoiggalašvuohta (transitional justice), dalle kommišuvnnaid oktavuođas riikkain mat leat vásihan autoritára ja veahkaválddálaš ráđđenvugiid (SFK 2023, s 132).). Norggas ii leat dattetge transitional justice dahje nuppástusvuoiggalašvuohta áigeguovdilis perspektiiva, danin go eaktu ahte ovddeš veahkaválddálaš ráđđenvuohki lea loahpahuvvon, ođđa riektestáhta ja ođđa demokratiija leat huksejuvvomin ii leat áigeguovdil norgga konteavsttas. Mii áigut danin váldit ovdan golmmalágan vuoiggalašvuođa maid mii atnit relevántan čalmmustahttit soabadandoahpaga min oktavuođas, ja main dálá demokráhtalaš stáhta lea dahkan vearrivuođaid dihto unnitlohkojoavkkuid vuostá, ja dat leat máhcaheaddji vuoiggalašvuohta (restorative justice), dohkkeheaddji vuoiggalašvuohta dahje vuoiggalašvuohta positiiva sierrameannudeapmin (affirmative justice) ja vuogádatrievdadeaddji vuoiggalašvuohta (transformative justice).

Máhcaheaddji vuoiggalašvuođas lea sáhka das movt veahkaváldi ja gillájeaddji guoskevaš joavkkuid siskkobealde dahje joavkkuid gaskkas sáhttiba oahppat ovttasdoaibmat ja máhcahit billahuvvan oktavuođaid. Dát perspektiiva sulastahttá Catherine Lu (namuhuvvon Eisenbergas 2018) perspektiivva mas vearri lea vuorrováikkuhusvuođut. Dás čalbmá movt gillájeaddji, veahkaváldi ja servodat birra, dahje unnitlohkojoavkkut ja eanetlohkoservodat, searválaga sáhttet gávnnadit ja soabahit. Guovddážis dás lea gillájeaddji, leššet dal ovttaskas olbmot dahje joavkkut, ii fal veahkaváldi, nugo ovdamearkka dihte lea dalle go vuoiggalašvuohta galgá máhcahuvvot duopmostuoluin. Go atná gillájeaddji guovddážis, de dat mearkkaša ahte divvut vahágiid gillájeaddji aktiivvalaš

searvama bokte, ahte veahkaváldi váldá ovddasvástádusa dan vearrivuođa ovddas mii lea dahkkojuvvon ja čájeha ipmárdusa das movt vearrivuohta lea čuohcan sihke gillájeaddjái, bearrašii ja báikegoddái (geahča ovdamearkka dihte Zehr 2015, Henriksen, Hydle ja Kramvig 2019). Dehálaš buvttadahkkit leat ovddeš luohttámušoktavuođa máhcaheapmi, ahte gillájeaddji dovddasta ášši duohtavuođaid, čájeha ahte gáhtá, ándagassii bivdá ja dáhttu rievdadit. Dán vuoigatvuođahámis leat vahágahtton dahje billahuvvan gaskavuođain gaskal gillájeddjiid ja veahkaváldiid riiddut ja daid galgá divvut ja dat galgá mielddisbuktit stuorát servodatlaš harmoniija. Dát vuoiggalašvuođahápmi ii sáhte mearriduvvot, dat ahtanušša olbmuid gaskasaš oktavuođain.

Dáruiduhttinpolitihkka mearriduvvui dattetge demokráhtalaš mearrádusaid bokte, ja stáhtavuogádat organiserejuvvui dan čađaheapmái (SFK 2023, geahča ovdamearkka dihte kapihttal 7 ja 8, siidu 188-255). Soabadeamis ferte dasto maid leat politihkalaš ja systemáhtalaš dimenšuvdna, vai sáhttá njulget dan vearrivuođa maid Catherine Lu (namuhuvvon Eisenbergas 2018) gohčoda struktuvrralažžan. Dás galgá vuoiggalašvuohta dohkkeheaddjin dahje positiiva sierrameannudeapmin, ja vuogádatrievdadeaddji vuoiggalašvuohta, čalmmustahttit politihkalaš mihttomeriid ja mearrádusaid, almmolaš vuogádagaid ja struktuvrraid, namalassii politihka ja almmolaš suorggi. Dát lea soabadeapmi mas mearrádusat leat guoddi logihkkan, ja sáhttá áinnas ipmirduvvot *soabadanpolitihkkan*. Dát perspektiivvat leat veahkkin čájeheamen ahte soabadeamis sáhttá leat sáhka sihke ovddeš ja dálá vearrivuođain, ja dálá ja boahttevaš vuoiggalašvuođas. Oktasaš dovdomearka lea ahte politihkalaš dáhttu mii boahtá ovdan politihkalaš mearrádusain, lea mearrideaddjin. Seamma guoská dan dássehisvuhtii mii lea fápmogaskavuođas gaskal minoriteahta ja eamiálbmoga ovtta bealis ja stáhta lágalaš fámu ja dominánssa čađaheamis nuppi bealis.

Vuoiggalašvuođas positiiva sierrameannudeapmin lea sáhka doaibmabijuin maid ulbmil lea njulget vearrivuođa vahágiid, almmá ahte dat váikkuha rámmaeavttuid mat leat vuođus (Fraser 1995). Eamiálbmotoktavuođain guoská dasto dasa, ahte stáhta atná aktiiva, mearrediđolaš doaibmabijuid áimmahuššat kultuvrralaš iešvuođaid dainna go buhtada almmolaš vuogádaga ovddas mii buvttada veari. Dás sáhttá ovdamearkka dihte leat sáhka kulturdoaimmaid ruhtadeamis, vuoigatvuođain giellaoahpahussii, doaibmabijuin mat ovdamearkka dihte nannejit sámi eláhusaid, dulkonbálvalusain dearvvašvuođasuorgái, dahje nugo stáhta šiehtadusain 2023:s ja 2024:s lei boazoeaiggádiidda Fovsenis - earet eará galggai stáhta gávdnat guovlluid sadjásaš guohtuneanamin dahje lassiguovlun buhtadussan guohtuneatnamiid ovddas maid bieggafápmorusttet lei váldán.[5] Maiddái dalle go vuoiggalašvuohta ipmirduvvo positiivvalaš sierrameannudeapmin, de lea ovttamielalašvuohta ja harmoniija mihttomearrin. Seammás ferte čoavdit

[5] Geahča šiehtadusa gaskal Nord-Fosen Siidda ja Roan Vind DA ja liigeguovlluid, https://files.aneo.com/documents/2024-03-06-Avtale-mellom-Roan-Vind-og-Nord-Fosen-siida.pdf ja čilgehusa šiehtadusas gaskal Sør-Fosen sijte ja Fosen Vind ráđđehusa neahttasiidduin, https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/avtale-mellom-sor-fosen-sijte-og-fosen-vind/id3019277/

riidduid ja fápmodássehisvuođaid gaskavuođain.

Vuogádatrievdadeaddji vuoiggalašvuođas lea mihttu rievdadit vearrivuođa dan bokte ahte ođđasit strukturere dan vuođđorámma mii dagaha vearrivuođa, dasa gullá rievdadit dominánta kultuvrralaš árvvuid mat leat duogážis (Fraser 1995). Dán modeallas lea riidu sihke guovddážis, produktiivvalaš ja eallju rievdadeapmái. Rievdadus dáhpáhuvvá ásahusaid, fápmooktavuođaid ja kultuvrralaš árvvuid ođasmahttima bokte. Diekkár geahččanguovllus mearkkaša dat ahte Norgga soabadanpolitihkka ferte čalmmustahttit movt almmolaš mearridanvuogádagaid ja -arenaid, bálvalusvuogádagaid, organisašuvdnastruktuvrraid, árvovuogádagaid, váldodiskurssaid ja lágaid, sihke ovttaid mielde ja čoahkis, sáhttá rievdadit. Dán geahččanguovllus soabadanpolitihkka ii dušše váidut vearrivuođaid buhtadeaddji doaibmabijuiguin, muhto duođainge njulge vuogádatlaš vearrivuođaid.

2.4 Duohtavuođa- ja soabadankommišuvnna ipmárdus soabadeamis

Go galgá soabadeami ja soabadanpolitihka birra dadjat juoidá, de lea dárbbašlaš vuos čielggadit movt dáruiduhttinpolitihkka sáhttá ipmirduvvot. Kommišuvnna raporttas gávdnat iešguđetlágan ipmárdusaid dáruiduhttimis ja vuoigatvuođain. Dás deattuhit guokte. Vuosttaš lea dáruiduhttinpolitihkka assimileremin, namalassii minoriteahtaálbmogiid giela ja kultuvrra jávkkohahkii ádjin (SFK 2023, s 115). Kommišuvnna raporta orru dán definišuvnna atnime vuođđun. Dát ipmárdus ii dattetge guoskkat dan ahte sápmelaččaid eamiálbmogin ja nationála unnitlohkoálbmogiid dáruiduhttimis lei goabbatlágán vuolggasadji ja goabbatlágán bohtosat.[6] Dáruiduhttinpolitihkas sápmelaččaid vuostá lei namalassii maiddái eanan- ja čáhcedimenšuvdna. Dán erohusa gávdnat fas go kommišuvdna lohká unnitlohkoálbmot- ja eamiálbmotvuoigatvuođaid ovdáneami sáhttit juohkit guovtti čuoldan, giella ja kultuvra, ja eanan ja čáhci. Kommišuvdna čállá:

“Eamiálbmogiid ja nationála minoritehtaid vuoigatvuođaid ovdáneami sáhttá juohkit guovtti čuoldan: giella ja kultuvra, ja eanan ja čáhci. Vuoigatvuođat gillii ja kultuvrii leat leamaš oktasaččat, muhto eai ideanttalaččat, álgoálbmogiin ja nationála minoritehtain. Dát vuoigatvuođat leat buori muddui čielggaduvvon. Nubbi čuolda, eanan ja čáhci, lea gullan sápmelaččaide eamiálbmogin. Dás lea leamaš ollu váddásit oažžut vuoigatvuođaid čielggaduvvot” (SFK 2023, s 315).

Dat ahte dáruiduhttima sisdoallu lea leamaš goabbatlágan sápmelaččaide eamiálbmogin ja nationála minoriteahtaide, lea dimenšuvdna man ii sáhte vajálduhttit go galgá čielggadit maid soabadeapmi mii lea čadnon dáruiduhttinpolitihka vearrivuođaide sáhttá siskkildit.

[6] Go Stuorradiggi meannudii kommišuvdnaraportta 2024:s, de mearridedje 17-čuoggásaš doaibmalisttu soabadeapmái, mas lei ándagassii bivdin ja 16 čuoggá mat guoskkahedje giela, kultuvrra ja dieđuid. Go Stuorradiggi operationalisere soabadeapmái guoskat dušše dáid fáttáid, de sáhttá dan ipmirdit dienin go Rauna Kuokkanen gohčoda sámi vuoigatvuođaid kulturaliseremin (Kuokkanen 2026).

Soabadeapmi olbmuid gaskasaš ja individuála oktavuođain lea earálágan go soabadeapmi mas lea sáhka movt demokráhtalaš stáhta struktuvrralaš vearrivuođat ja veahkaváldimat unnitlohkojoavkkuid vuostá servodagas, ovdánit čielggadan- ja mearridanproseassain ja čađahuvvojit hálddašanvuogádagain. Soabadeapmi siviilaservodaga oktavuođain ii sáhte mearriduvvot, muhto dan sáhttá soabadeapmi struktuvrralaš perspektiivvas mas almmolaš soabadanpolitihkka lea fokusis. Dát lea prinsihpalaš erohus maid Duohtavuođa- ja soabadankommišuvdna ii guoskkahan soabadeami ipmárdusastis.

Go lea sáhka soabadeapmi doahpagis, de čujuha kommišuvdna dasa ahte go duohtavuođa- ja soabadankommišuvnnaid konteaksta rievddada sakka, de lea kommišuvdna ovddidan iežas ipmárdusa das mii Norggas lea mihtilmas servodagas gos leat soabadan, ja ipmárdusa soabadandoahpagis mii lea heivehuvvon demokráhtalaš čálgoservodahkii (SFK 2023, s. 630). Movt kommišuvnna ipmárdus soabadeamis lea heivehuvvon *demokráhtalaš čálgoservodahkii* ii boađe ovdan. Oassekapihttalis "Nærmere om begrepet ‘forsoning’" čujuhuvvo dasa ahte soabadeapmi ii leat ovttabealat proseassa, ahte das leat máŋga beali, ja ahte eiseválddit fertejit dohkkehit sápmelaččaid ja minoriteahtaid rievtti leat oassin Norgga searvevuođas seamma dásis go álbmot muđui. Dasto ipmirda kommišuvdna soabadeami proseassan ja dillin. Soabadeapmi proseassan čilgejuvvojit dahkun ja doaibmabidjun mat buktet soabadeami ja leat "báidnojuvvon goabbatbeallásaš soabadandáhtuin ". Boađusin sáhttá leat soabadeapmi dillin mas leat "miehtemielat doaladumit ja guovttebealat luohttámuš ja árvvusatnin" (SFK 2023, s 630). Kommišuvdna ákkastallá maiddái ahte lea dehálaš válljet sániid mat eai vuosttil soabadeami go dáhpáhusaid ja konteavsttaid galgá dulkot. Kommišuvdna deattuha ahte soabadeami ii sáhte mearridit. Das daddjo viidáseappot ahte eiseválddit fertejit váldit erenoamáš ovddasvástádusa "go lea eahpedássedis fápmooktavuohta eiseválddiid ja daid joavkkuid gaskkas maidda kommišuvdna čujuha" (SFK 2023, s. 631).

Kommišuvdna atná vuođđun ahte dovdomearka servodagas, gos leat soabadan, lea ahte álbmogis lea oktasaš nanu máhttovuođđu dáruiduhttinpolitihka birra, ahte almmolaš eiseválddit dovddastit ahte vearrivuođat leat dáhpáhuvvan ja dovddastit ahte dán politihkas leat leamaš negatiiva váikkuhusat, ja čájehit dáhtu loahpalaččat meannudit dán vearrivuođa. Viidáseappot čujuha kommišuvdna gielalaš, kultuvrralaš ja identitehtii gullevaš dásseárvui gaskal sápmelaččaid, kvenaid, vuovdesuopmelaččaid ja eanetlohkoálbmoga, ahte ovttaskas olbmot ja joavkkut sáhttet bures eallit iežaset vássánáiggiin, ja ahte álbmogis lea stuorra luohttámuš eará olbmuide ja servodatásahusaide (SFK 2023, s. 25).

Kommišuvdna ipmirda soabadeapmin ándagassii átnuma, luohttámuša ja duohtavuođa. Dasa lassin namuhuvvo ándagassii addin gullevaš sátnin (SFK 2023, s 612-613). Ándagassii átnumis ja addimis daddjojuvvo leat duhtadeaddji potensiála, earet eará čujuhettiin Gonagasa sárdnái jagis 1997. Dasto čujuhuvvo dasa ahte luohttámuš lea guovddášárvu norgga servodagas, ja ahte servodagas gos leat soabadan lea alla luohttevašvuohta siskkáldasat dain joavkkuin maidda mandáhta guoská, gaskal

dáid joavkkuid ja alla luohttevašvuohta servodatásahusaide ja politihkalaš ásahusaide (SFK 2023, s 637). Fovsen-ášši[7] adno ovdamearkan dakkárii mii sáhttá árrit luohttámuša (siidu 632). Kommišuvdna lea leamaš fuolas das ahte doaibmabijuid evttohusat eai galgga hábmejuvvot nu ahte dat “hedjonahttet vejolašvuođaid joatkit ja nannet searvevuođa, oktavuođadovddu ja luohttámuša joavkogullevašvuođaid gaskkas” (SFK 2023, s 632).

Duohtavuohta soabadeami oassin vuođuštuvvo dainna ahte lea álkit olahit soabadeami go buohkain lea seamma ipmárdus das mii duohtavuođas lea dáhpáhuvvan historjjálaččat, ja ahte máhttu danin lea guovddáš bealli soabadeamis. Earet eará galgá okta lávki proseassas leat ahte "diktit alcces čuohcat ja ipmirdišgoahtit earáid vásáhusaid" (SFK 2023, s 634). Go guoská duohtavuhtii, de čujuha kommišuvdna Barkanii (2007) gii artihkkalis ođđa demokratiijaid birra maŋŋil ovddeš sođiid dahje vásihuvvon diktatuvrra, atná doahpaga "shared narrative", ahte soabadeami oliha álkibut jus lea "oktasaš ipmárdus das mii lea dáhpáhuvvan historjjálaččat" (s. 633). Kommišuvdna ii digaštala maid "shared narrative" sáhttá mearkkašit dakkár dilis go demokratiija ieš lea dahkan ulbmillaš vearrivuođa dihto osiide iežas álbmogis ulbmiliin oažžut oktasaš dáčča identitehta.

Ándagassii addin daddjojuvvo leat earálágánin, muhto soabaheami fuolkin. Dás čujuhuvvo risttalaš ándagassiiaddojupmái, referánssain soabadanproseassaide Lulli-Afrihkás ja Desmond Tutu cealkámuššii ahte "ándagassiiaddojupmi siskkilda ahte olmmoš "gaikkiha eret dan soađđása muittus mii áitá mirkkohit olles min leahkima. (...) Ándagassii addin mearkkaša ahte luohpá vuoigatvuođas addit vearredahkkái ruovttoluotta seamma vugiin, muhto dat lea massin mii luoitá gillájeaddji friddjan." (SFK 2023, s. 633). Kommišuvdna čilge dán dainna ahte ándagassii addin mearkkaša sirdásit eret gillájeaddjiidentitehtas.

Movt soabadeami sáhttá joksat boahtá ovdan kommišuvnna árvalusas soabadeami doaibmabijuide (SFK 2023, ss. 651-658), juhkkojuvvon viđa vuođđočuoggái mat fátmmastit máhtu ja gaskkusteami, giela, kultuvrra, riidduid eastadeami ja njuolggadusaid sajusteami. Riidduid eastadeami vuolde ávžžuhit earet eará kártet opmodat- ja geavahanvuoigatvuođaid guovlluin olggobealde Finnmárkku nu go álbmotriekti dávista, čuovvulit ovddeš čielggademiid guolásteami birra ja ollislaččat čađahit boazodoalu areáladili. Njuolggadusaid sajusteami vuolde cuigejuvvo dárbui geahččat váilevaš ollašuhttimiid sámi- ja minoriteahtapolitihkalaš suorggis. Evttohusat dáid čuoggáid vuolde eai leat dušše konkrehta doaibmabijuide evttohusat, muhto maiddái eanet eahpegeatnegahtton ja oppalaš ávžžuhusat govda fáddá- ja aktevraduovdagii (Josefsen, Broderstad ja Hernes 2024).

[7] Kommišuvdna lea reivves Oljo- ja energiijadepartementii golggotmánu 31. b. 2022 jearran earet eará “Movt departemeanta seammás galgá nagodit áimmahuššat stáhta oamastanberoštumiid ja stáhta olmmošvuoigatvuođageatnegasvuođaid Fovsen-ášši erenoamážit ja boahtteáiggi eananriidduin industriijahuksemiid oktavuođas boazoguohtunorohagain”. Departemeanta vástidii skábmamánu 29. b. 2022 ahte “sii eai vihkkedala dáid beroštumiid gaskkas”. Dát ii digaštallojuvvo eanet DSK-raporttas.

2.5 Eanetlohkoálbmoga ipmárdus soabadeamis

Kommišuvdna barggai 2018 rájes 2023 rádjái. Jearahallaniskkadeami nuppi vuorus, mii čađahuvvui miessemánus ja geassemánus 2022, namalassii dan áigge go kommišuvdna barggai, jerrojuvvui ahte lea go norgalaččain oppalaččat juogalágan persovnnalaš rolla veahkehit soabadeamis minoritehtajoavkkuid ja norgalaččaid gaskkas. Iskkadeami gažaldat lei:

"Okta Duohtavuođa- ja soabadankommišuvnna váldobargguin lea láhčit saji soabadeapmái Norggas gaskal (a) minoriteahtajoavkkuid (sápmelaččaid, kvenaid/norggasuopmelaččaid ja vuovdesuopmelaččaid) ja stáhta, ja (b) gaskal dáid sierranas minoriteahtajoavkkuid ja eanetlohkoálbmoga. Man muddui leat ovtta oaivilis dahje sierramielalaš dasa ahte norgalaččain oppalaččat lea persovnnalaš rolla váikkuhit soabadeapmái daid minoriteahtajoavkkuid ja norgalaččaid gaskkas?"

Vástádusaid juogustus lea čájehuvvon tabealla 1:s vuolábealde.

Tabealla 1: Norgalaččain lea persovnnalaš rolla soabadeami olis

	Ovttadagat	Proseanta
Hui ovtta oaivilis/ ovtta oaivilis	931	46
Veahá ovtta oaivilis	462	23
Ii ovtta oaivilis iige sierramielalaš	441	22
Veahá sierramielalaš	81	4
Sierramielalaš/ hui sierramielalaš	115	6
N=	2030	100

Logut čájehit ahte goasii bealli vástideddjiin oaivvildedje ahte norgalaččain lea rolla soabadeamis. Dušše okta logi olbmos lei veahá sierramielalaš, sierramielalaš dahje hui sierramielalaš. Logut čájehit ahte lei stuora guorraseapmi dasa ahte maiddái norgalaččat sehtet searvat soabadeapmái. Nugo Stein je. (2025, s 118) čájehedje, de ii lean jáhkku seamma allat ahte duohtavuođa- ja soabadankommišuvdna sáhtii leat veahkkin dahkame soabadeami gaskal sápmelaččaide eamiálbmogin ja minoriteahttajoavkkuid ovtta bealis ja stáhta ja eanetlohkoálbmoga nuppe bealis. Sullii bealli oaivvildii ahte nu sáhttá leat muhtin muddui, dan bottu go dušše juohke logát oaivvildii ahte nu sáhttá leat dávjá dahje hui dávjá. Vaikko stuora oassi lei ovtta oaivilis ahte norgalaččain seađášii leat rolla soabadeamis, de dat goitge ii vástit makkár rolla sii jurddašedje ahte sis lei galgat leat soabadeamis, iige dan ge movt sii ipmirdedje soabadeami.

Seamma jearahallaniskkadeamis jagi 2022 miessemánus - geassemánus bivdojuvvojedje vástideaddjit vástidit čuovvovaš gažaldaga: "Maid jurddašat go gulat dahje logat sáni 'soabadeapmi'? Čális vuosttaš ášši mii dutnje boahtá millii. Mii háliidit buot lágan vástádusaid, áinnas moadde cealkaga, dahje dušše moadde sáni jus dat heive buorebut

dutnje.” Dás lea nappo juohkehaččas leamaš vejolašvuohta čállit teakstan iežas ipmárdusa das mii soabadeapmi lea ja maid dat mearkkaša.

Tabealla 2:s vuolábealde geahčča vástideddjiid cealkámušaid ja lohkat doahpagiid mat geavahuvvojit go lea sáhka soabadeamis. Diehtomateriála geahčadeamis leat identifiseren sániid ja oaiviliid mat bohtet ovdan materiálas. Mii leat maiddái ráhkadan kategoriija ‘geargan áššiin’ gos čohkkejuvvojit máŋga iešguđetlágan cealkámuša maid mii árvvoštallat mearkkašit ahte lea geargan áššiin. Dat leat cealkámušat / frásat nugo*;* mannat(manan) viidáseappot (63), duhtat dainna (6), loahpahan ášši (5), vajálduhttit (21), geahčča ovddasguvlui (123), geargan áššiin (17), eallit dainna (2), guođđit muhtin áigái (4), diktit vássánáiggi leat (1). Dain ledje guhtta vástideaddjis guokte ohcanfrásain seamma cealkámušas. Dat mearkkaša ahte mii leat identifiseren 242 vástideaddji geat dovddahit dan maid mii dulkot gullat ‘geargan áššiin’ kategoriijai. Dáin ledje guđa vástideaddjis guokte ohcanfrása seamma cealkámušas. Dat mearkkaša ahte mii sáhttit identifiseret 242 vástideaddji cealkime dan maid mii dulkot gahčča “geargan áššiin” kategoriija vuollái.

Mii deattuhit ahte tabealla addá oppalašgova das man galle háve identifiserejuvvon sánit gávdnojedje materiálas. Dan 1745 vástideaddjis geat vástidedje dán gažaldaga, sáhttet seamma vástideaddjit geavahan moadde dain addojuvvon sániin, namalassii atnán ovdamearkka dihte sihke ándagassii bivdima ja ustitvuođa. Okta vástideaddji sáhttá geavahan eanet go ovtta dain sániin, dahje vástideaddjit eai soaitte geavahan ovttage dain sániin mat leat tabealla oppalašgovas. Fáddán dás lea nappo identifiserejuvvon sániid geavaheapmi. Tabealla vástideddjiid oppalaš lohku ii leat danin seamma go oppalaš lohku vástideddjiin geat leat vástidan dán gažaldaga.

Duohtavuođa- ja soabadankommišuvnna njealji sánis čadnon soabadeapmái lea ándagassii addin ja ándagassii átnun badjin listtus sániin maid vástideaddjit jurddašedje go gulle soabadeami sáni. Sániid luohttámuš ja duohtavuohta leat dattege moattis dušše atnán, duohtavuohta sáni leat dušše logi vástideaddji geavahan.

Tabealla 2: Sánit maid eanetlohkoálbmot čatná soabadeapmái

Sánit mat leat adnon	Man galli vástideaddjis
Ovtta oaivilis/ovttamielalašvuohta/heaitit leahkit sierramielalaččat	337
Ándagassii addit/addin	241
Geargat áššiin	240
Ándagassii átnun, šállošeapmi	130
Vearri/vearrevuohta/vuoiggalaš	140
Árvvusatnin	141
Olbmážagat/olmmáivuohta	134
Riidu	76
Stáhta	45
Kultuvra	40

Sánit mat leat adnon	Man galli vástideaddjis
Vuoigatvuođat	28
Servodat	27
Politihkkarat/politihkka	24
Máhcahit	18
Luohttámuš	17
Giella	12
Eiseváldi	11
Duohtavuohta	10

Nugo tabealla 2 čájeha, de leat ollu unnit geat bidjet soabadeami almmolaš oktavuhtii mii guoská ståhtii, eiseválddiide, politihkkii dahje juridihkalaš vuoigatvuođaide. Doahpagat ståhta, servodat ja politihkka/politihkkárat leat relatiiva unnán geavahuvvon, namalassii doahpagat mat dávjá geavahuvvojit go geahčča organiserejuvvon, almmolaš proseassaid ja almmolaš politihka.

Dán materiálas leat identifiseren moadde váldokategoriija das maid vástideaddjit jurddašit go gullet sáni soabadeapmi: Soabadeapmi ándagassii addimin, soabadeapmi ovttamielalašvuohtan, soabadeapmi vearrivuođa dovddasteapmin, soabadeapmi gaskavuohtan ovttaskasolbmuid ja joavkkuid gaskkas, soabadeapmi politihkkan ja almmolaš stivremin.

Soabadeapmi ándagassii addimin, ovttamielalašvuohtan ja áššiin geargamin: Bajimusas tabealla 2:s gávdnat sániid ovttamielalašvuohta, ándagassii addin, geargat áššiin, ja ándagassii átnun/šállošeapmi. Soabadeapmi ándagassii addimin spiehkkasa dan earáin, go dat lea áinnas ovttabealat dahkku, don sáhtát ándagassii addit earáide almmá earáid diehtime dan ja dat adno dávjá persovnnalaš ja dovdduide čadnon proseassan. Diekkár soabadanvuohki ii dárbbaš rievdadit vearrivuođa maid vásiha, ja nubbi bealli sáhttá joatkit dahkat vearrivuođa. Dát kategoriija lea čadnon dasa ahte lea "geargan áššiin", mii maiddái lea soabadanipmárdus maid oallugat namuhit. Okta vástideaddji čálii: "Ándagassii addin ja dáhttu guođđit daid heajos vásáhusaid ja mannat viidáseappot doaivagiin ahte soabadeapmi lea duođalaš ja duohta goappaš bealis", ja nubbi oinnii ges dán oassin ovttasdoaibmamis: "bivdit ándagassii, addit ándagassii ja guođđit vearredaguid mat leat dahkkon".

Soabadeapmi ovttamielalašvuohtan: Oallugat ovttastahttet sániid ándagassii addit/addin ja "geargan áššiin" ovttamielalašvuođain, nappo ahte ferte gávdnat ovttamielalašvuođa ja addit ándagassii das mii lea dáhpáhuvvan. Dávjá leat sánit "ovtta oaivilis"/"ovttamielalašvuohta" čállojuvvon, juogo okto, cealkagis, muhto sáhttá maid leat ovttastuvvon eará eaŋkilsániiguin nugo ovdamearkka dihte luohttámušain, girjáivuođain, ustitvuođain, ovttaseallimiin. Materiála čájeha maiddái proseassuála čatnosa go manná sierramielalašvuođas ovttaoaivilvuhtii. Dán kategoriijas lea maid fuolkevuohta eará kategoriijaide, nugo ándagassii átnumii.

Soabadeapmi ovddešáiggi vearrivuođaid dovddasteapmin lea dan birra ahte

soabadeamis ferte dat gii lea dahkan vearrivuođa, maiddái mieđihit dan. Vearrivuođa mieđiheami gáibádus čadno materiálas ovttaskasolbmuid gaskasaš oktavuhtii, muhto maiddái servodat- ja politihkalaš dássái. Ii leat vealtameahttumit nu ahte vearrivuohta čadnojuvvo boahttevaš soabadandaguide. Sáhttá maid leat sáhka das ahte vearrivuohta ii galgga fas čuožžilit: "Dovddastit ahte vearrivuohta lea dáhpáhuvvan, ja ahte dat ii galgga dáhpáhuvvat šat." Vearrivuođaid dovddasteapmi čadnojuvvo ollu ovddešáiggiid vearrivuođaide. Ovdamearka dasa materiálas gávdno cealkagiin nugo "Čielggadit ovddeš áiggiid vearredaguid ja mannat viidáseappot." Soames ieža dadjá: "Mu mielas lea soabadeapmi dehálaš, go dat lea dehálaš minoriteahtaide. Dasa lassin máksá midjiide hui unnán mieđihit vearrivuođaid mat lea dahkkon áigá."

Soabadeapmi ovttaskasolbmuid ja joavkkuid gaskkas lea guovddáš perspektiiva materiálas, juoga masa iešguđetlágan variašuvnnat sánis 'olmmái' ja “ovttastahttit olbmuid” sáhttá leat ovdamearkan. Earát fas čujuhit minoriteahtaid ja eanetlohkoálbmoga gaskavuođaide, namalassii siviilaservodatproseassaide: "Ahte minoriteahtat ja majoriteahta ovttas galget gávdnat vuogi mainna mii sáhttit ovdánit go jurddašit movt minoritehtaiguin lea meannuduvvon, ja ain meannuduvvo".

Soabadeapmi politihkkan ja almmolaš hálddašeapmin leat buvttadahkkit mat loktejuvvojit go lea sáhka stáhta ovddasvástádusas dáruiduhttinpolitihka guovdu, ipmirdišgoahtit politihkalaš mearridanproseassaid. Muhtumat čujuhit dasa ahte stáhta ferte átnut ándagassii ja ahte minoriteahtat fertejit de addit ándagassii ovddeš veahkaváldima maid stáhta lea dahkan. Earát eahpidit soabadeami, ja čujuhit dálá vearrivuođaide, ahte soabadeapmi lea sátni mii geavahuvvo vai fuomášupmi sirdojuvvo eret dáruiduhttimis mii ain dáhpáhuvvá stáhta eatnamiid suoládeami bokte, go váilot bušeahtat addit rávisolbmuide ja mánáide ruovttoluotta giella- ja kulturgealbbu, ja go norgga historjá ain basuhuvvo. Vuostálasvuohtan dása dovddastit fas earát ges eahpádusa soabadeami politihkalaš oktavuođas, erenoamážit čujuhuvvo sámepolitihkalaš gáibádusaide.

Gažaldat maid vástideaddjit ožžo, das maid jurddašedje go gulle dahje lohke sáni “soabadeapmi”, lei oassin ollu gažaldagain Duohtavuođa- ja soabadankommišuvnna birra, ja maid dihte sápmelaččain, kvenain ja vuovdesuopmelaččain. Beroškeahttá dás lea unnitlohku mii dahká njuolggo čanastumi daid joavkkuid ja soabadeami gaskkas. Lohku vástideddjiin mat namuhit sápmelaččaid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid lea unni.

Tabealla 3: Lohku vástideddjiin geat atnet sániid sápmelaččat, kvenat ja vuovdesuopmelaččat sin ipmárdusas soabadansánis

Sátni mii geavahuvvui	Man galli vástideaddjis
Sápmelaččat	28
Kvenat	6
Vuovdesuopmelaččat	0

Tabealla 3 čájeha man galle geardde sánit sápmelaš, kvena ja vuovdesápmelaš adnui go vástideddjiid bivde čállit maid jurddašedje go gulle sáni soabadeapmi. Dás namuhedje sápmelaččaid 28 geardde, kvenaid fas namuhedje guđa geardde ja vuovdesuopmelaččaid eai namuhan oktiige.[8] Teakstamateriála mas sápmelaččaid

[8] Sáhttit vel namuhit ahte sátni eamiálbmot (urfolk/urbefolkning) namuhuvvui čieža geardde ja sátni minoriteahta iešguđet lágan hámis namuhuvvui 33 geardde.

namuhedje lea guovttesuorat. Ovtta bealde ovdanboahtá vuordámuš ahte stáhta galgá dovddastit vearrivuođa ja ahte dát ferte čalmmustahttojuvvot konkrehta soabadanpolitihkain. Nuppe bealde lea eahpádus politihkalaš soabadandoaimmaide, sihke danin go dát sáhttá šaddat symbolapolitihkkan, muhto maiddái go lea eahpádus sámi vuoigatvuođaide, erenoamážit eanavuoigatvuođaide ja luonddugeavaheami ektui.

2.6 Digaštallan

Artihkkala álggus jearaimet: Oktiivástideaba go DSK ipmárdus soabadeamis ja eanetlohkoálbmoga ipmárdus soabadeapmi sánis? Mii galgat digaštallat dán gažaldaga dan vuođul movt fágalaččat gehččet vearrivuođa ja soabadeami vuoiggalašvuođa dovddaheapmin. Dasto galgat digaštallat sáhttet go eanetlohkoálbmoga ja kommišuvnna ipmárdusat soabadeamis leat veahkkin unnideami vearrivuođa mii lea čadnon stáhtalaš assimileremii ja koloniseremii eamiálbmogiid guovdu bures sajáiduvvan demokráhtalaš stáhtain. Dakkár digaštallan vearrivuođa čađaheamis ovddeš ja dálá áiggis ferte gehččojuvvot dan oktavuođas mas dáruiduhttin ja dáruiduhttinpolitihkka Norggas dáhpáhuvai, namalassii ulbmilaš stáhtalaš doaibman norgga demokratiija ovdáneami rámmaid siskkobealde. Vuostereakšuvdnan stáhta dáruiduhttinpolitihkkii leat sápmelaččat juo 1800-logu rájes ovdanbuktán gáibádusaid vuoiggalaš ortnegiidda, dainna iešipmárdusain ahte sii leat eamiálbmot ja čadnon sámegillii, kultuvrii, eallinvuohkái ja sámi eana- ja juridihkalaš vuoigatvuođaide (Josefsen & Broderstad 2024). Kommišuvnna raporta dávista muhtin muddui gáibádusaid kommišuvnna iežas teavsttaid hámis ja maiddái olbmuid muitalusain vásihuvvon ja dálá vearrivuođain, maid sii leat juohkán kommišuvnnain.

Digaštallan vuollelis fátmmasta danin kommišuvnna ipmárdusa das mii Norggas lea mihtilmas servodagas gos leat soabadan, dat mearkkaša, mii čilge soabadeami *intenšuvnnaid* doahpagiiguin luohttevašvuohta ja duohtavuođa, ja *symbolalaš dimenšuvnna* ándagassii átnut doahpagiin. Dat maiddái siskkilda smiehttamiid identifiserejuvvon fáttáid birra das maid eanetlohkoálbmogis jurddašedje go gulle sáni “soabadeapmi”; Soabadeapmi ándagassiiaddojupmin ja ándagassii átnumin, ovttaoaivilvuohtan, ovddešáiggiid vearrivuođaid dovddasteapmin, ovttaskasolbmuid ja joavkkuid gaskkas ja servodatproseassan ja politihkkan. Digaštallama čatnat dan golmma vuoiggalašvuođamodellii vai dainna lágiin digaštallat materiála máŋggadimenšuvnnalaš soabadandoahpaga siskkobealde: 1) máhcaheaddji vuoiggalašvuohta, 2) dohkkejeaddji vuoiggalašvuohta dahje vuoiggalašvuohta positiiva sierrameannudeapmin ja 3) vuogádatrievdadeaddji vuoiggalašvuohta.

2.6.1 Soabadeapmi sosiála fierpmádagain

Duohtavuođa- ja soabadankommišuvdna anii vuođđun ahte ‘duohtavuohta’ lei guovddáš oassi soabadeamis, ja ahte dat biddjui norgalaš kontekstii gos eanetlogus lea dábálaš váilevaš máhttu vearrivuođa ja

dáruiduhttinhistorjjá birra (SFK 2023, s. 634). Eanetlohkoálbmot ii oro aŋkke čatname doahpagiid 'duohtavuohta' dahje 'máhttu' soabadeapmái, go duohtavuohta namuhuvvo dušše logi geardde. Baicca leat iešguđetlágan variánttat das ahte leat ovtta oaivilis bajimusas listtus mas leat guovddáš sánit maid vástideaddjit geavahit. Čilgehusain lea dohkkehus ja máhttu giela ja kultuvrra birra unnán leamaš fáddán.

Ovttaoaivilvuođa norbma oassin soabadeamis vihkkedallá máhcaheaddji vuoigatvuođaperspektiivva vuostá, mas ovttaskasolbmot ja joavkkut galget gávnnadit fas maŋŋel riiddu, mas gillájeaddjit ja sin vásáhusat vearrivuođas leat guovddážis olbmuid gaskasaš riidduid loahpaheami ja ovdalaš oktavuođaid máhcaheami ohcamis. Ándagassii átnun dán perspektiivvas lea persovnnalaš, ja rehálašvuohta lea čoavddafáktor, dat muitala ahte vearrivuođa mieđihit, ahte vahát leat dahkkon ja dat dovddaha ovddasvástádusa. Danin lea máhcaheaddji vuoiggalašvuođas veahkaváldi ándagassii átnun guovddážis, dat lea jurddašuvvon gillájeaddjái ja su bearrašii, báikegoddái dahje jovkui, ja dat lea rehálaš ja geatnegahtti ándagassii átnun mii duddjo vuođu gulahallamii ja dasto luohttevašvuhtii - ovttaskasolbmuid gaskkas, joavkkuid gaskkas, ja siviilaservodagain ja daid gaskkas. Ándagassii átnun ii leat dás vuosttamužžan symbolalaš dahku, muhto duddjo vuođu dovdduide čadnon divodeapmái ja láhttema ja daguid rievdadeapmái oktavuođain. Dáhtamateriálas lea dát okta ándagassii átnuma perspektiivvain mii ovdanboahtá, muhto ipmárdusat ándagassii átnumis materiálas oktiivástidit maiddái kommišuvnna ipmárdusain, ahte soabadeapmi lea juoga mii dáhpáhuvvá siviilaservodagain ja danin ii sáhte mearriduvvot.

2.6.2 Soabadeapmi almmolaš politihkkan

Kommišuvnna raporttas lea ándagassii átnuma ovdamearkan adnon Gonagasa ándagassii átnun sápmelaččain, Finnmárkku partisánain, ja Ruoŧa girku ándagassii átnun sápmelaččain. Kommišuvdna lohká ándagassii átnuma symbolalaš dahkun, ja dadjá ahte “lea dehálaš poeaŋŋa ándagassii átnumiin ahte dat dáhpáhuvvet almmolaš lanjain ja šaddet dovddusin oallugiidda (SFK 2023, s. 631). Dát sáhttá ipmirduvvot guovtti vuoigatvuođaperspektiivva vuođul; dohkkeheaddji dahje positiiva sierrameannudeami, ja vuogádatrievdadeaddji, mas almmolaš ándagassii átnumat šaddet symbolan mat gaskkustit morálalaš ovddasvástádusa ja leat signálan boahttevaš daguid birra mat galget buoridit vearridaguid. Stuoradikki ándagassii átnun lei dattege čadnon konkrehta doaibmabijuid mearrádusaide mat váldonjuolggaduslaččat fátmmastit vuoigatvuođaid čadnon gillii ja kultuvrii, almmá čujuhemiin dasa maid kommišuvdna gohčodii nubbin čuoldan, namalassii eanan- ja čázádatvuoigatvuođat. Jearaldat lea, sáhttá go de lohkat Stuoradikki ándagassii átnuma ja dan 16 mearrádusa 2024:s signalisereme loahppameannudeami vearrivuođaid ollislaš govdodagain (Innst. 30 S (2024-2025)). Eanetlohkoálbmot (gč. tabealla 2) lea unnán čilgen soabadeami oassin politihkalaš daguin. Stáhta, politihkkarat/politihkka ja eiseválddit namuhuvvojit unnit oasis materiálas, juoga mii sáhttá čujuhit dasa ahte dat eai ipmirduvvo

áššáigullevaš lahkoneapmin soabadeapmái álbmogis obbalaččat.

Geahččanguovllus mas vuoiggalašvuohta lea dohkkeheaddjin dahje positiivvalaš sierrameannudeapmin, ja vuogádatrievdadeaddji geahččanguovllus, lea sáhka das movt eiseválddit váldet duođas daid vásáhusaid maid olbmot leat muitalan kommišuvdnii, muitalusat mat eanaš leat olbmuid vásáhusain das go almmolaš eiseválddit doaimmahedje stáhta dáruiduhttinpolitihka. Dán geahččanguovllus adnojuvvo dárbbašlažžan ásahit máhtu das movt ásahuslaš mekanismmat ovddidit dahje goazahit vuogádatlaš vuoiggalašvuođa, namalassii analysaid ovddeš dahje dálá vearrivuođain mat dáhpáhuvvet hálddašanvuogádagas (Josefsen, Hernes ja Broderstad 2024). Dása sáhttá maiddái laktit váilevaš aggregerejuvvon máhtu eamiálbmogiid ja nationála minoriteahtaid birra álbmotstatistihka hámis, ja nu maiddái movt sápmelaččat ja nationála minoriteahtat šaddet loguid dáfus oaidnemeahttumat politihkas ja hálddašeami mearrádusvuođus. Váilevaš álbmotstatistihkka lea namuhuvvon, muhto ii meannuduvvon kommišuvnna raporttas.

Vuoiggalašvuohta positiiva sierrameannudeapmin lea gávdnamis Duohtavuođa- ja soabadankommišuvnna doaibmabidjoevttohusas ja Stuoradikki mearrádusas čadnon gillii ja kultuvrii. Doaibmabijut ledje bargguide nugo ovdamearkka dihte giellamáhtu háhkat mánáidgárddiide ja skuvllaide, sihkkarastit bistevaš doaimma báikkálaš giella- ja kulturarenaide, ja doarjut teknologiijaovdánahttima ja ođđa oahpahusvejolašvuođaid. Dattege eai leat kommišuvnna doaibmabijut implementerengaska váste – mas lea sáhka váilevaš láhka-, njuolggadus- ja mearriduvvon politihka álggaheamis – namuhuvvon Stuoradikki mearrádusas, vaikko ráđđehus oažžu ovddasvástádusa plána mielde ođasmahttit almmolaš bargiid máhtu eamiálbmogiid ja nationála minoriteahtaid vuoigatvuođaid, giela, kultuvrra ja árbevieruid birra. Stuoradikki mearrádusas 2024:s leat eanaš doaibmabijut mat sáhttet čilgejuvvot positiiva sierrameannudeapmin. Guokte doaibmabiju sáhttá lohkat sisttisdoallat vuogádatrievdadeaddji potensiála, namalassii nammalága rievdadeamit nu vai eamiálbmogiid ja/dahje nationála minoriteahtaid manjisboahttit álkibut sáhttet váldit fas iežaset bearraša álgovuolggalaš goarggu, ja rievdadeapmi kulturmuitolágas automáhtalaččat ráfáiduhttit kvena/norggasuopmelaš ja vuovdesuopmelaš kulturmuittuid nugo mearrádus sámi kulturmuittuid birra lea (Innst. 30 S (2024 – 2025), s. 97).

2.6.3 Luohttámuš vuoiggalašvuođa boađusin

Luohttámuš lei guovddáš oassi kommišuvnna soabadeami ipmárdusas, konkretiserejuvvon dasa ahte dovdomearka servodagas gos leat soabadan lea ahte olles álbmogis lea alla luohttámušdássi eará olbmuide ja servodatásahusaide, maiddái politihkalaš ásahusaide. Mii leat ovtta oaivilis ahte eaktun alla luohttevašvuhtii servodagas lea ahte politihkka mii jođihuvvo vásihuvvo vuoiggalažžan olles álbmogii. Go guoská sápmelaččaide eamiálbmogin ja našuvnnalaš minoriteahtaide, de sáhttet vásáhusat

vuoiggalaš soabadanpolitihkas eiseválddiid bealis leat mielde hukseme luohttámuša, muhto iešguđet ládje. Máhcaheaddji vuoiggalašvuođas huksejuvvo luohttámuš rehálašvuođain ja dialogas gaskkal olbmuid ja joavkkuid. Go lea sáhka vuoiggalašvuođas positiiva sierrameannudeapmin dahje dohkkeheaddji vuoiggalašvuođas, de ásahuvvo luohttámuš konkrehta buhtadeaddji doaibmabijuid álggaheami bokte. Vuogádatrievdadeaddji vuoiggalašvuođas nannejuvvo luohttámuš struktuvrralaš reforpmaid bokte.

Doppe gos vuoiggalašvuohta ásahuvvo gulahallama ja gaskavuođaid huksema bokte vai ásahuvvo ođđa dássedeaddu dahje harmoniija beliid gaskkas mat ovdal leat leamaš vuostálaga, sáhttá jurddašit ahte garra giella sáhttá leat mielde guhkideamen dahje heađušteamen soabadanproseassaid, nugo DSK čállá (SFK 2023, s. 631). Digaštallamat, vuostálasvuođat ja sierramielalašvuođat sáhttet dattege leat guoddi ja ávkkálaš logihkkan ovdánahttinproseassain, jus lea gaskal ovttaskas olbmuid, joavkkuid gaskkas dahje politihkalaš proseassain ja politihkaovdánahttimis. Dás sáhttit mieiggastit Harald Stanghellii, gii 2022:s *Forsoning uten majoritetsbefolkning?*[9] nammasaš konferánssas dajai:

“Ii leat dárbbašlaš lihkostuvvan kommišuvdnabargui ahte galgá vuostáiváldojuvvot giehtaspeažžumiin, gatnjaliiguin, iige ahte mii buohkat nivkkuhit ja leat ovttamielalaččat. Mun jáhkán dialogii, muhto jáhkán maiddái ahte konfrontašuvdna sáhttá leat eaktun rehálaš dialogii. Ja ahte dat soaitá leat deháleappo go veaháš unohas, muhto hui gaskaboddosaš konsensus.”

Dás áigut erenoamážit deattuhit ahte konfrontašuvdna sáhttá leat eaktun rehálaš gulahallamii ja nu maid eaktun vuoiggalašvuhtii, soabadeapmái mii buvttiha bistevaš servodatrievdama. Easkka dalle go soahpameahttunvuođat ja bávčča vásáhusat ja eahpedássedis fápmodilit bohtet oidnosii ja dohkkehuvvojit, sáhttá huksejuvvot vuođđu duohta rievdadusaide.

2.7 Loahpaheapmi ja ávžžuhusat

Dán artihkkalis lea geahččalan vástidit guokte čuovvovaš gažaldaga: Leat go ovttalágánvuođat gaskal DSK ipmárdusa soabadeamis ja eanetlohkoálbmoga ipmárdusa soabadandoahpagis? Ja makkár lágan vuoiggalašvuođaid ovddastit dát ipmárdusat?

Mii gávdnat ahte lea belohahkii oktiivástideapmi gaskal DSK ja eanetlohkoálbmoga ipmárdusa go lea sáhka das mii lea mihtilmas servodagain gos leat soabadan, go deattuhit symbolalaš dimenšuvnna maid ándagassii átnun (ja ándagassii addin) siskkilda. Dattege oktiivástida kommišuvnna luohttámuša ja duohtavuođa deattuheapmi unnán eanetlohkoálbmoga ipmárdusain. Unnán vuhtto aŋkke čielga definišuvdna soabadandoahpagis, dahje ipmárdus soabadeamis iešguđetlágan aspeaktan vuoiggalašvuođas.

Eamiálbmogiidda demokráhtalaš bures sajáiduvvan stáhtain ilbmá soabadeapmi assimilerema ja koloniserema rámma siskkobealde, man birastit vuoiggalašvuođa

[9] Konferánssa lágidii Kirkelig utdanningssenter nord/VID Tromsø ja Norgga girku Sámi girkoráđi bokte, bismmáidčoahkkin, Mellomkirkelig råd ja Kirkerådet, miessemánu 04.-05. b. 2022, ja dat lei oassin ReconTrans nammasaš dutkanprošeavttas.

gáibádusat ja ahte vearrivuohta galgá nohkat. Erohussan ođđa demokráhtalaš stáhtaide, gos oktasaš historjá lea dehálaš buvttadahkki sihkkarastit demokráhtalaš ja riektestáhtalaš stáđisvuođa, de lea oktasaš nationála historjjá huksen leamaš oassin dáruiduhttinpolitihka mihtus. Bures sajáiduvvan stáhtain, gos ieš demokráhtalaš stáhta lea dahkan vearrivuođaid, ferte vuoigatvuohta ipmirduvvot juoga earán go stáhta ovttadaga nannemin.

Dán artihkkalis leat danin identifiseren earálágan vuoiggalašvuođaid go nuppástusvuoigatvuođa (transitional justice), dan dihte go duohtavuođa- ja soabadandárbu min árvvoštallama vuođul lea arvat eanet máŋggačilggolaš ja máŋggabealat bures sajáiduvvan demokráhtalaš stáhtain. Dás ii leat vuosttažettiin sáhka dahkat loahppameannudeami ovddeš veahkaválddálaš ráđđenvugiid hárrái, nannet riektestáhta ja ásahit bissovaš demokráhtalaš ortnegiid, muhto baicca almmustahttit movt demokráhtalaš mearrádusat ja proseassat leat ásahan ja doalahan eahpedássedis fápmogaskavuođaid sápmelaččaid ja stáhta gaskkas. Váldestruktuvrrat leat heivehuvvon dáruiduhttinpolitihka čađaheapmái siviilaservodagaid guovdu. Dát fápmostruktuvrrat galget čalmmustahttojuvvot go dáruiduhttin ja soabadeapmi lea fáddán.

Dat ahte ii Stuoradiggi iige Duohtavuođa- ja soabadankommišuvdna válljen guorahallat ákkaid dáruiduhttima ovddeš ja dálá váikkuhusaide, sihke sosiálalaččat ja politihkalaččat, dat lea mearkkašahtti váilevašvuohta kommišuvnna mandáhtas ja barggus. Dat dagaha ráddjejuvvon ipmárdusa historjjálaš ja dálá dáruiduhttinpolitihkas servodagas oppalaččat, nugo maiddái vástádusat iskkadeamis eanetlohkoálbmogiin orrot čujuheame. Viidáseappot sáhttá navdit ahte dán politihkkii gullevaš norpmat leat dađistaga šaddan diehttelas duohtavuohtan maid leat laktán almmolaš suorggi ásahuslaš čiekŋalis struktuvrraide, "duohtavuođat" mat nu eai gártta digaštallamiidda vejolaš struktuvrralaš rievdandárbbuid birra. Dán čilge kommišuvdna ná: “Oallugat cuigejit ahte juoga ferte dahkkojuvvot departemeanttaid bargiid guottuiguin, juogo čájehit sii stuorra máhttováilevašvuođa dahje de leat sii báidnojuvvon ovdagáttuiguin sápmelaččaid ja kvenaid vuostá. 'Dat lea juo seinniin' lei dábálaš kommentára” (SFK 2023, s 622). Kommišuvdna čuovvulii unnán dakkár cealkámušaid.

Duohtavuođa- ja soabadankommišuvdna kártii sápmelaččaid, kvenaid ja vuovdesuopmelaččaid vásáhusaid ja dovddiidusaid dáruiduhttinpolitihkas, ja válddahalai politihkalaš mearrádusaid ja bohtosiid mat bohte almmolaš vuogádagain. Dát gohčoduvvo dávjá dohkkehuvvon politihka váikkuhussan. Kommišuvdna ii dattetge dađi eanet guoskkahan *ákkaid* dahje *čilgehusaid* manin almmolaš mearrádusat dáruiduhttima birra dohkkehuvvojedje. Dákko lea máhttováili.

2.7.1 Ávžžuhusat:

- Seađáše jeavddalaččat čađahuvvot iskkadeamit eanetlohkoálbmogiin kártet máhtu dáruiduhttima ja soabadeami birra.
- Seađášii álggahuvvot dutkan politihkalaš proseassain mat leat buvttihan almmolaš mearrádusaid ja mat sáhttet čilget dáruiduhtti váikkuhusaid.

Referánssat:

Braun, Virginia & Clarke, Victoria (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa

Det norske kongehus (1997). *Kongens tale ved åpningen av det tredje Sameting 7. oktober 1997*. https://www.kongehuset.no/taler-og-budskap/kong-harald-v/sametinget-1997-apningstale

Eisenberg, Avigail (2018) The challenges of structural injustice to reconciliation: truth and reconciliation in Canada. *Ethics & Global Politics*, 11(1), 22–30. https://doi.org/10.1080/16544951.2018.1507387

Fraser, Nancy (1995) From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a 'Post-Socialist' Age. *New Left Review*, Vol. 1/212, 68-93.

Hayner, Priscilla B. (2010) Unspeakable Truths. Transitional Justice and the Challenge of Truth Commissions. *Routledge*, New York. https://doi.org/10.4324/9780203867822

Henriksen, Hydle og Kramvig, (red.) (2020) *Recognition, reconciliation and restoration*. Orkana Akademisk

Innst. 408 S (2017–2018) *Innstilling fra Stortingets presidentskap om mandat for og sammensetning av kommisjonen som skal granske fornorskingspolitikk og urett overfor samer, kvener og norskfinner*. https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Innstillinger/Stortinget/2017-2018/inns-201718-408s/

Josefsen, Eva & Broderstad, Else Grete (2024). Hvordan forstå fornorskningspolitikkens formelle sluttpunkt? *Heimen*, 61(4), 311–328. https://doi.org/10.18261/heimen.61.4.4

Josefsen, Eva, Broderstad. Else Grete og Hernes, Hans-Kristian (2024) Sannhet for forsoning? Om den norske sannhets- og forsoningskommisjonens rapport. *Nytt Norsk Tidsskrift* Vol 41, utg. 1, s. 72- 81. https://doi.org/10.18261/nnt.41.1.8

Rauna Kuokkanen (2026) Culturalization as a Governance Logic: Reconciliation in Norway. International *Political Science Review*. s. 1-17 https://doi.org/10.1177/01925121261427412

Innst. 30 S (2024-2025*) Innstilling fra kontroll- og konstitusjonskomiteen om Sannhet og forsoning – grunnlag for et oppgjør med fornorskingspolitikk og urett mot samer, kvener/norskfinner og skogfinner*. https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Innstillinger/Stortinget/2024-2025/inns-202425-030s/

SFK (2023) *Rapport til Stortinget fra Sannhets- og forsoningskommisjonen. Dokument 19 (2022–2023*), Stortinget. https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Dokumentserien/2022-2023/dok19-202223/

Stein, Jonas, Eva Josefsen og Else Grete Broderstad (2025) Majoritetsbefolkningen om fornorskning og forsoning. *Samiske tall forteller 17*. Sámi statistihka fágalaš analysajoavku/ Faglig analysegruppe for samisk statistikk https://samilogutmuitalit.no/nb/2025/sami-logut-muitalitsamiske-tall-forteller-17

Zehr, Howard (2015) *Little book of Restorative Justice*. Good Books.